

DANUTA BORECKA-BIERNAT

Uniwersytet Wrocławski, Instytut Psychologii

WYZNACZNIKI AGRESYWNEJ STRATEGII RADZENIA SOBIE DORASTAJĄCEJ MŁODZIEŻY W SYTUACJI KONFLIKTU SPOŁECZNEGO

Streszczenie: Celem badań było poszukiwanie osobowościowych i rodzinnych predyktorów strategii agresywnego radzenia sobie dorastającej młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego. W badaniach posłużono się Kwestionariuszem do badania strategii radzenia sobie młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego (KSMK) Danuty Boreckiej-Biernat, Kwestionariuszem do Badania Poczucia Kontroli (KBPK) Grażyny Krasowicz i Anny Kurzyp-Wojnarskiej, Kwestionariuszem Oceny Stresu (KOS) Doroty Włodarczyk, Kazimierza Wrześniewskiego i Skalą Postaw Rodzicielskich (SPR) Mieczysława Płopy. Badania przeprowadzono w szkołach gimnazjalnych. Objęły one 893 adolescentów (468 dziewczynek i 425 chłopców) w wieku 13–15 lat. W świetle uzyskanych wyników stwierdzo-

no, że silne przekonanie o wpływie innych na pozytywne i negatywne skutki zdarzeń oraz ocena sytuacji konfliktu jako zagrożenie współwystępują z strategią agresywnego radzenia sobie młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego. Analiza wyników badań ujawniła, że agresywny sposób reagowania młodzieży na napięcie emocjonalne, powstający w sytuacji konfliktu społecznego, kształtuje niewłaściwą postawę wychowawczą, charakteryzującą się uczuciowym dystansem rodzica w stosunku do dorastającego dziecka.

Słowa kluczowe: młodzież gimnazjalna, poczucie umiejscowienia kontroli, ocena poznawcza, postawy rodzicielskie, strategia agresji radzenia sobie, sytuacja konfliktu społecznego.

WPROWADZENIE

Sytuacje trudne nie są w życiu człowieka czymś wyjątkowym. Przeciwnie, towarzyszą mu od wczesnego dzieciństwa. Sytuacji trudnych nie da się z życia wykluczyć. Stwarzają one zagrożenie dla cenionych przez człowieka wartości, zaspakajania jego potrzeb i realizacji dążeń natury społecznej. Nie stanowią jednolitej klasy sytuacji, lecz grupę wewnątrznie zróżnicowaną. W sytuacjach życiowych mogą występować różne trudności, zazębiając się i wzajemnie warunkując. Ważną grupą sytuacji trudnych są konflikty społeczne, w których dążenia jednostki są sprzeczne lub niezgodne z dążeniami innych ludzi i zagrożona jest realizacja jej własnych dążeń (Borecka-Biernat, 2006). Słowo „konflikt” wywodzi się z łacińskiego *confligere*, *conflictatio*, oznaczającego wpadnięcie na siebie, spór, dyskusję, walkę lub zderzenie dwu czy więcej pro-

cesów, sił właściwych istotom żywym. „Wpadnięcie na siebie” może zapoczątkować walkę. Wielu ludziom konflikt niesłusznie kojarzy się wyłącznie z bezpośrednią agresją fizyczną i/lub werbalną oraz towarzyszącą im wrogością, powiększającą istniejące sprzeczności. Ten typ konfliktu jest nasycony emocjami negatywnymi. Większość zjawisk, które można określić jako konflikt, przybiera dość łagodne formy, np. krótkiej sprzeczki, dyskusji czy debaty (Olubiński, 1992).

Adolescencja jest okresem, w którym młodzież przeżywa różne, często ze sobą sprzeczne dążenia i musi radzić sobie z kierowanymi wobec siebie niespójnymi oczekiwaniami społecznymi. W życiu nastolatków szczególnie częste są trudne sytuacje społeczne, zawierające element zagrożenia realizacji dążeń czy osiągnięcia celu (zaspokojenia potrzeb). Każdego dnia młodzi ludzie stoją wobec konieczności rozwiązania różnorodnych problemów dotyczących szkoły, rówieśników i domu rodzinnego. Dotychczasowe rezultaty badań wskazują, że dorastająca młodzież za źródło silnego pobudzenia emocjonalnego o negatywnym zabarwieniu uznaje konflikty interpersonalne, do których zalicza konflikt z nauczycielem, sprzeczki z kolegami ze szkoły i z sympatią oraz kłótnie z jednym lub obojgiem rodziców i innymi członkami rodziny (Jackson i in., 1998; Jaworski, 2000; Guskowska, Gorący, Rychta-Siedlecka, 2001; Różańska-Kowal, 2004; Woźniak-Krakowian, Wieczorek, 2009; Polak, 2010; Miłkowska, 2012).

Sytuacja trudna pobudza młodego człowieka do aktywności ukierunkowanej na odzyskanie równowagi pomiędzy wymaganiami a możliwościami i/lub poprawę stanu emocjonalnego. Aktywność, którą on podejmuje w trudnej sytuacji, rozpatruje się w konkretnym kontekście sytuacyjnym jako strategię radzenia sobie w aktualnej sytuacji trudnej (Wrześniewski, 1996; Heszen-Niejodek, 2000). Materiał empiryczny zawarty w literaturze wykazał, że młodzież dysponuje niemałym repertuarem strategii radzenia sobie w trudnych sytuacjach interakcji społecznych, m.in. w sytuacji konfliktu społecznego (Jaworski, 2000; Frączek, 2003; Trylińska-Tekiel-ska, 2005; Borecka-Biernat, 2006). Najczęściej są to zachowania regulujące emocje. Mniej z nich służy przepracowaniu problemu, analizie i próbie zmiany sytuacji. Jest wśród nich strategia agresji, przybierająca formę inicjowanego ataku fizycznego lub werbalnego skierowanego przeciw określonym osobom, powodująca szkody w fizycznym, psychicznym i społecznym dobrostanie innych osób (tj. wywołująca ból, cierpienie, destrukcję, prowadząca do utraty cenionych wartości) oraz mająca na celu uniknięcie lub zminimalizowanie napięć, strat i niekorzystnych skutków. Oznacza to, że agresja jest sposobem rozwiązywania konfliktów oraz usuwania stanów napięcia i frustracji. Nasuwa się pytanie: dlaczego młodzież w sytuacji konfliktu społecznego wybiera strategię agresywnego radzenia? W odpowiedzi na nie pomocna jest koncepcja psychologicznego mechanizmu zachowania się człowieka w sytuacjach trudnych w opracowaniu Marii Tyszkowej (1986). Istotną rolę odgrywają, według tej autorki, procesy percypowania sytuacji zewnętrznej i wyznaczające je schematy poznawcze jednostki, jak i ukształtowane w określonych warunkach wychowawczych nawyki (wyuczone sposoby) reagowania na trudności i powstające pod ich wpływem napięcie emocjonalne.

O funkcjonowaniu jednostki w sytuacjach trudnych decyduje subiektywne przekonanie dotyczące możliwości sprawowania jej kontroli nad sytuacją (Tyszkowa, 1978). Człowiek działa w sytuacjach, w których spotykające go powodzenia i niepowodzenia traktuje jako następstwo sił będących poza zasięgiem osobistej kontroli, mówimy wtedy o *poczuciu zewnętrznej kontroli*. Jeśli rezultat działań zależy od jego wła-

snego zachowania i umiejętności, wówczas określa się to jako poczucie wewnętrznej kontroli (Drwal, 1978). Zasadniczo ludzie mają tendencję do postrzegania większości sytuacji jako takich, w których widzą duży wpływ czynników niekontrolowanych na wyniki swej działalności i tym samym spostrzegają siebie jako „nie panujących nad sytuacją”. Inni zaś mają tendencję do spostrzegania sytuacji jako takich, w których wyniki ich działalności zależą od nich samych, a tym samym spostrzegają siebie jako „panujących nad sytuacją”. Poczucie kontroli determinuje strategię ludzkiego zachowania, gdyż zarówno w doborze sytuacji współzależności, jak i w samym przebiegu konfliktu jednostka dąży do realizacji charakterystycznego dla niej typu kontroli (Dowhań, Sadowska, 1986). Poczucie umiejscowienia kontroli spełnia funkcje regulującą i modyfikującą aktywność człowieka w trudnych sytuacjach. Oznacza to, że subiektywne przekonania jednostki, dotyczące jej kontroli nad otaczającym światem są ważną zmienną regulującą przebieg procesu radzenia sobie w sytuacji trudnej i przewidującą podejmowane strategie zaradcze (Krause, Stryker, 1984; Kurtek, 2005).

Z badań przeprowadzonych przez Krzysztofa Zajączkowskiego (1992), Irenę Pufal-Struzik (1997), Henryka Kulasa (1998), Marii Gacek (2000), Pawła Kurta (2005), Danutę Borecką-Biernat (2006) wynika, że osoby, które są przekonane, że ich postępowanie nie ma zbyt dużego wpływu na to, co osiągają, a wynik własnego działania postrzegają jako pozostający poza kontrolą, w konfrontacjach stresowych ocenianych jako niepodające się osobistej kontroli korzystają z agresywnej strategii zaradczej. Także Teresa Rostowska (2001) ustaliła, że konfliktowe relacje młodych ludzi z innymi (np. wzajemna niechęć, niezyczliwość, obwinianie się) to formy zachowania współwystępujące z poznawczą oceną sytuacji, nad którą nie jest możliwe sprawowanie kontroli. Stąd też te osoby charakteryzowały się większą podatnością na zachowania konfliktowe. Jak widać, ocena sytuacji, co do której człowiek nie jest przekonany, że ma nad nią kontrolę, jest związana z agresywną formą radzenia sobie z problemami.

Aktywność człowieka w sytuacji trudnej zależy w dużej mierze od dokonania przez niego oceny położenia, w jakim się znalazł. Aby móc przewidzieć zachowanie danego osobnika, istotne jest poznanie, jak postrzega on sytuację oraz jakie nadaje jej znaczenie. Sytuacja trudna, która zakłóca dotychczasowy tok czynności, utrudnia, zagraża bądź uniemożliwia człowiekowi realizację potrzeb, może zostać oceniona jako krzywda/strata (dotyczy poniesionych szkód i strat związanych z ważnymi obiektami i przedmiotami), zagrożenie (odnosi się do podobnych szkód, które jeszcze nie wystąpiły i są antycypowane) i wyzwanie (wskazuje na możliwość opanowania sytuacji trudnej i zyskania czegoś) (Włodarczyk, 1999; Włodarczyk, Wrześniewski, 2005). Indywidualna ocena wydarzenia wpływa na decyzje jednostki dotyczące możliwości podjęcia działania usuwające przyczyny sytuacji trudnej lub przynajmniej łagodzącej jej skutki, określanego jako strategia zaradcza (Scherer i in., 1994; Włodarczyk, 1999; Heszen-Niejodek, 2000). Czynnikiem warunkującym wybór strategii radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych jest więc interpretacja zaistniałej sytuacji, czyli realizowana przez jednostkę ocena poznawcza. Z danych uzyskanych przez Louisa Chandlera (1986), Dorotę Domińską-Werbel (2014) wynika, że młodzież dorastająca wykorzystująca agresję jako strategię radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych charakteryzuje się wyższym nasileniem sytuacyjnej i dyspozycyjnej oceny poznawczej sytuacji trudnej jako krzywda/strata. Z kolei Monika Guskowska (2003), Kent C. Kowalski, Peter R.E. Crocker, Sharleen D. Hoar i Cory B. Niefer (2005) ustalili, że osoby badane oceniające sytuację trudną jako zagrożenie, w kontakcie z problemem posługiwały się w znacznej mierze emocjonalnymi mechanizmami radzenia

sobie. Cały ich wysiłek zostaje skierowany w stronę obniżenia przykrego napięcia na skutek gwałtownego wyładowania i/lub zaktywizowania mechanizmów obronnych, a nie rzeczywistego rozwiązania problemu. Zasadniczo osoby oceniające sytuację jako krzywda/strata lub zagrażająca w przypadku wystąpienia konfliktu są agresywne i atakujące.

Strategia agresywnego radzenia sobie w trudnej sytuacji społecznej stanowi formę zachowania nabytą zgodnie z ogólnymi zasadami uczenia się. Sposoby ujmowania przeszkody i zachowania się w sytuacji konfliktu społecznego zależą w znacznej mierze od ukształtowanych w określonych warunkach wychowawczych nawyków (wyczone sposoby) reagowania na trudności. Układ postaw wychowawczych między rodzicami a dzieckiem ma doniosły wpływ na jego rozwój społeczny, staje się dla niego prototypem współżycia społecznego i rozwiązywania społecznych sytuacji trudnych (Tyszkowa, 1986). Dzieci mają różnorodne warunki i możliwości kształtowania określonych sposobów radzenia sobie z różnymi trudnościami, stwarzane przez rodziców o różnych postawach wychowawczych.

Warto zaznaczyć, że radzenie dorastających z trudnościami jest kształtowane nie tyle pod wpływem oddziaływań wychowawczych rodziców, ile percepcji postaw rodzicielskich przez młodych ludzi. Przyjęcie subiektywnej perspektywy dorastających stanowi więc cenne źródło o wyznacznikach ich rozwoju społecznego niż przyjęcie obiektywnej sytuacji (Wolińska, 2000). Z tego względu w badaniach przyjmuje się postawę rodzicielską za konstrukt wyrażający się w percepcji młodzieży odnośnie do działań wychowawczych ich rodziców. W literaturze przedmiotu (Wolińska, 2000; Januszewska, 2001; Łukaszewicz, 2002; Poraj, 2002; Guskowska, 2004; Liberska, Matuszewska, Freudenreich, 2013; Batool, 2013) znajdujemy dane poświadczające, że agresywne formy reagowania dziecka na społeczne sytuacje trudne dorastającego dziecka, a zwłaszcza na konflikty, są konsekwencją nieprawidłowych postaw rodzicielskich, które sprowadzają się do: 1. postawy nadmiernego dystansu, 2. nadmiernych wymagań, 3. nadmiernego ochraniań oraz 4. niekonsekwencji. Negatywne postępowanie rodziców powoduje depryzację potrzeb dziecka, przede wszystkim jego potrzeby bezpieczeństwa, kontaktu z osobami bliskimi, miłości, akceptacji i uznania. Uważa się, że osoba z poczuciem braku bezpieczeństwa społecznego, znajdując się w stanie niepokoju, bezradności i zagrożenia związanego ze sprawą kontaktów interpersonalnych, uruchamia reakcję o charakterze agresji mającą na celu obniżenie przykrego napięcia emocjonalnego.

Podsumowując: w koncepcji psychologicznego mechanizmu zachowania się człowieka w sytuacjach trudnych, przedstawionej przez Tyszkową (1986), szczególną rolę w występowaniu agresywnej formy reagowania młodzieży na społeczne sytuacje konfliktu odgrywa ogólny system regulacji, czyli osobowość oraz określone warunki wychowawcze w rodzinie.

PROBLEM I HIPOTEZA BADAWCZA

Badania empiryczne skupiono wokół osobowościowych i rodzinnych wyznaczników strategii agresywnego radzenia sobie młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego, ze szczególnym zwróceniem uwagi na rolę poczucia umiejscowienia kontroli, rodzaju oceny poznawczej sytuacji konfliktu społecznego i postaw wychowawczych rodziców. Zmierzały one do odpowiedzi na następujące pytanie badawcze:

Czy i jaka jest zależność między zespołem zmiennych osobowościowych i rodzinnych a nasileniem stosowania strategii agresywnego radzenia sobie młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego?

H. Zewnętrzne poczucie kontroli, sytuacja konfliktu społecznego oceniona jako zagrożenie lub krzywda/strata i percepcja postaw rodzicielskich jako nieprawidłowych przewiduje wyższe nasilenie stosowania przez młodzież strategii agresywnego radzenia sobie w sytuacji konfliktu społecznego.

METODA

Osoby badane

Przebadano grupę 468 dziewcząt i 425 chłopców w wieku 13–15 lat. Ogółem w przeprowadzonych badaniach wzięły udział 893 osoby. Badani byli uczniami pierwszych, drugich i trzecich klas gimnazjalnych. Wszystkim badanym zapewniono dobrowolność udziału w badaniach i anonimowość, badania zaś zostały przeprowadzone zgodnie z zasadami psychologicznych badań naukowych.

Procedura

Podstawowym kryterium doboru badanych uczniów był poziom wieku. Wpływ wieku na dobór strategii agresji radzenia sobie w sytuacji konfliktu społecznego analizowano w grupie 13–15 lat (podokres wczesnej adolescencji). Wiek dorastania jest ważnym etapem w życiu każdego człowieka, ponieważ jest uważany za moment przejściowy między dzieciństwem a dorosłością. Określany jest też jako okres buntu i naporu. W nim dokonuje się wiele zmian biologicznych, psychicznych, mentalnych, motywacyjnych i w postawach społecznych, które sprawiają, że młodzież ma niejednokrotnie wiele problemów z dostosowaniem swojego postępowania do nowych sytuacji, zadań i ról społecznych (Harwas-Napierała, Trempała, 2000; Czerwińska-Jasiewicz, 2003).

Narzędzia

W badaniach posłużono się Kwestionariuszem do Badania Poczucia Kontroli (KBPK) Grażyny Krasowicz, Anny Kurzyp-Wojnarskiej (1990), Kwestionariuszem Oceny Stresu (KOS) Doroty Włodarczyk, Kazimierza Wrześniewskiego (2010), Skalą Postaw Rodzicielskich (SPR) Mieczysława Płopy (2007) i Skalą „Agresywne radzenie sobie w sytuacji konfliktu społecznego” z Kwestionariusza do badania strategii radzenia sobie młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego (KSMK) Danuty Boreckiej-Biernat (2012).

Kwestionariusz do Badania Poczucia Kontroli (KBPK) autorstwa Krasowicz i Kurzyp-Wojnarskiej (1990) składa się z 46 pytań z wymuszonym wyborem; 36 z nich to pozycje diagnostyczne, a pozostałe 10 to pytania buforowe. Pytania diagnostyczne dotyczą prostych sytuacji z życia młodzieży szkolnej, tworzą dwie skale: Skalę sukcesów (S) i Skalę porażek (P). Pytania dotyczące zdarzeń pomyślnych tworzą Skalę sukcesów (S), a pytania dotyczące zdarzeń niepomyślnych – Skalę porażek (P). Suma wyników uzyskanych w skalach sukcesów i porażek tworzy wskaźnik zgeneralizowanego poczucia kontroli (S + P). Niskie wyniki w kwestionariuszu KBPK wskazują na

poczucie zewnętrznej kontroli następstw zdarzeń, a wysokie – na poczucie wewnętrznej kontroli następstw zdarzeń. Kwestionariusz charakteryzuje się zadawalającą rzetelnością (współczynnik zgodności wewnętrznej KR-20 dla skali S wynosi 0,54, a dla skali P wynosi 0,69) i trafnością kryterialną.

Kwestionariusz Oceny Stresu (KOS) autorstwa Włodarczyk i Wrześniewskiego (2010) zawiera 35 (w tym 23 diagnostycznych) przymiotnikowych określeń oceniających sytuacje stresowe. Składa się z dwóch wersji, które obejmują te same zestawy przymiotnikowych określeń, a różnią się instrukcją podawaną osobom badanym. W wersji A (pomiar sytuacyjnej oceny stresu) osoby badane są proszone o wskazanie konkretnej sytuacji trudnej, która zdarzyła się w ciągu ostatniego tygodnia (w opisywanym badaniu była to sytuacja konfliktu społecznego). Wersja B (pomiar dyspozycyjnej oceny stresu) zawiera instrukcję, w której osoby badane są proszone o zaznaczenie, w jakim stopniu podane przymiotniki są zgodne z tym, czego najczęściej doświadczają w sytuacjach trudnych (w opisywanym badaniu była to sytuacja konfliktu społecznego). KOS składa się z 6 podskal, będących wskaźnikami poszczególnych rodzajów oceny stresu. Są to: zagrożenie-stan, zagrożenie-cecha, krzywda/strata-
stan, krzywda/strata-cecha, wyzwanie-
stan i wyzwanie-cecha. Podskale „zagrożenia” zawierają 10 pozycji, podskale „wyzwanie” – 6 pozycji, a „krzywda/strata” – 4 pozycje. Kwestionariusz charakteryzuje się zadawalającą trafnością i rzetelnością (współczynnik zgodności wewnętrznej α Cronbacha dla wersji A wynosi 0,76–0,90, a dla wersji B wynosi 0,79–0,90).

Skala Postaw Rodzicielskich (SPR) Plopy (2007) służy do badania postaw rodzicielskich w percepcji dzieci. Obejmuje 75 stwierdzeń w wersji dla matki i w wersji dla ojca. Kwestionariusz składa się z 5 skal, każda zaś zawiera po 15 stwierdzeń. Są to: Postawa Akceptacji-Odrzucenie, Postawa Autonomii, Postawa Nadmiernie Ochroniająca, Postawa Nadmiernie Wymagająca i Postawa Niekonsekwentna. Kwestionariusz charakteryzuje się dobrą rzetelnością (współczynnik zgodności wewnętrznej α Cronbacha dla wersji „Moja Matka” wynosi 0,81–0,92, a dla wersji „Mój Ojciec” wynosi 0,79–0,91) i trafnością teoretyczną i oraz trafnością kryterialną.

Kwestionariusz KSMK opracowany przez Borecką-Biernat (2012) jest przeznaczony do badania strategii radzenia w sytuacji konfliktu społecznego podejmowanej przez młodzież w wieku dorastania. Składa się z opisu 33 sytuacji konfliktu społecznego. Do każdej sytuacji podano cztery zachowania wyrażające radzenie sobie z sytuacją konfliktu społecznego – pierwsze odnosi się do agresywnego radzenia („A”), drugie do unikowego radzenia („U”), trzecie do uległego radzenia („U1”), a czwarte do zadaniowego radzenia sobie w sytuacji konfliktu społecznego („Z”). Wyniki uzyskuje się dla każdej skali oddzielnie, poprzez sumowanie zaznaczonych zachowań w 33 sytuacjach, należących do danej skali. Na potrzeby badań własnych wykorzystano Skalę agresywnego radzenia („A”) sobie młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego. Kwestionariusz charakteryzuje się dobrą rzetelnością (współczynnik zgodności wewnętrznej α Cronbacha wynosi około bądź powyżej 0,07) i trafnością zbieżną.

WYNIKI

W celu ustalenia, jaki zespół zmiennych osobowościowych i rodzinnych przewiduje poziom strategii agresywnego radzenia w sytuacji konfliktu społecznego u młodzieży, zdecydowano się na wykorzystanie regresji w wariancie hierarchicznym z wyko-

rzystaniem metody eliminacji wstecznej (kryterium: prawdopodobieństwo F-usunięcia $\geq 0,100$). Metoda polega na wprowadzeniu do modelu wszystkich potencjalnych predyktorów, a następnie sukcesywnym usuwaniu nieistotnych zmiennych, po którym następuje ponowne przeliczanie modelu, aż do uzyskania ostatecznej postaci (Bedyńska, Książek, 2012). Za zmienną zależną przyjęto wyniki w skali „A” kwestionariusza KSMK; jako zbiór zmiennych niezależnych potraktowano wyniki w dwóch skalach (Sukces oraz Porażka) kwestionariusza KBPK, w sześciu skalach (Zagrożenie-stan i Zagrożenie-cecha, Krzywda/Strata-stan i Krzywda/Strata-cecha, Wyzwanie-stan i Wyzwanie-cecha) kwestionariusza KOS i w pięciu skalach (Postawa Akceptacji-Odrzucenia, Postawa Autonomii, Postawa Ochroniająca, Postawa Nadmiernie Wymagająca, Postawa Niekonsekwencji) kwestionariusza SPR w wersji „Moja matka” i „Mój ojciec”. Wykonano analizę regresji na wynikach całej grupy badanej młodzieży oraz odrębne analizy regresji dla grup wydzielonych ze względu na płeć. Wyniki przedstawiono w tabeli 1.

TABELA 1. Krokowa regresja wielokrotna dla wyniku skali Agresja (A) KSMK względem skal KBPK, skal KOS i skal SPR: wyniki dla całej grupy ($n = 893$) oraz dla dziewcząt ($n = 468$) i chłopców ($n = 425$)

Osoby badane	Zmienna	Beta	B	Błąd st. B	t	Poziom p <
Ogółem	Krzywda/Strata-stan	-0,08	-0,11	0,05	-2,06	0,040
	Zagrożenie-stan	0,10	0,07	0,03	2,76	0,006
	Sukces	-0,19	-0,29	0,05	-5,40	< 0,001
	Porażka	-0,11	-0,16	0,05	-3,04	0,002
	A-O Matki	-0,16	-0,07	0,01	-4,70	< 0,001
	Niekon. Matki	0,14	0,05	0,01	4,19	< 0,0001
	W.wolny		11,98	1,27	9,43	< 0,001
Współczynnik korelacji wielokrotnej: $R = 0,43$ Współczynnik wielokrotnej determinacji: $R^2 = 0,18$ Istotność równania: $F(6,886) = 33,31$; $p < 0,00001$ Błąd std. Estymacji: 4,21						
Dziewczęta	Sukces	-0,18	-0,26	0,07	-3,60	< 0,001
	Porażka	-0,19	-0,28	0,07	-3,77	< 0,001
	A-O Matki	-0,15	-0,06	0,02	-3,09	0,002
	Wym. Matki	0,11	0,04	0,02	2,38	0,020
	W.wolny		12,58	1,72	7,31	< 0,001
Współczynnik korelacji wielokrotnej: $R = 0,43$ Współczynnik wielokrotnej determinacji: $R^2 = 0,16$ Istotność równania: $F(4,463) = 26,30$; $p < 0,00001$ Błąd std. Estymacji: 4,21						
Chłopcy	Sukces	-0,23	-0,34	0,07	-5,07	< 0,001
	A-O Matki	-0,20	-0,08	0,02	-4,10	< 0,001
	Niekon. Matki	0,18	0,06	0,002	3,85	< 0,001
	W.wolny		11,82	1,70	6,96	< 0,001
Współczynnik korelacji wielokrotnej: $R = 0,43$ Współczynnik wielokrotnej determinacji: $R^2 = 0,18$ Istotność równania: $F(3,421) = 31,40$; $p < 0,00001$ Błąd std. Estymacji: 4,19						

Legenda: A-O – postawa akceptacji-odrzucenia; Niekon. – postawa niekonsekwentna; Wym. – postawa wymagająca

Pierwszą analizę regresji wykonano na wynikach całej grupy badanej młodzieży, bez względu na płeć. Jak wynika z danych zawartych w tabeli 1, sześć zmiennych miało istotny wpływ na strategię agresywnego radzenia sobie młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego: krzywda/strata-stan, zagrożenie-stan, poczucie umiejscowienia kontroli w sytuacji sukcesów, poczucie umiejscowienia kontroli w sytuacji porażki, postawa akceptacji-odrzućcia matki i postawa niekonsekwentna matki. Wyjaśniają one 18% wariacji w posługiwaniu się omawianą strategią, a opisywany model cechuje się dobrym dopasowaniem [$F(6,886) = 33,31; p < 0,001$]. Pozostałe zmienne nie były istotnymi determinantami częstotliwości korzystania przez młodzież ze strategii agresji w sytuacji konfliktu społecznego. Kierunkowe współczynniki *beta* pokazały, że na wzrost częstotliwości w posługiwaniu się przez młodzież strategią agresji w sytuacji konfliktu społecznego ma wpływ niższy poziom sytuacyjnej oceny konfliktu jako krzywda/strata, wyższy poziom sytuacyjnej oceny konfliktu jako zagrożenie, silniejsze przekonanie o zewnętrznym poczuciu umiejscowienia kontroli dla sytuacji sukcesów i dla sytuacji porażki oraz wyższy poziom postawy matki nasyconej chłodem uczuciowym, dezaprobatą, wrogością, odtrąceniem wobec dziecka i wyższy poziom postawy, w której stosunek matki do dziecka jest zmienny, zależny od chwilowego nastroju.

Przeprowadzono odrębne analizy regresji dla grup wydzielonych ze względu na płeć (por. tab. 1). Krokowa analiza regresji wykazała, że spośród trzynastu zmiennych niezależnych wprowadzonych do modelu regresji cztery miały istotne znaczenie w wyjaśnianiu strategii agresywnego radzenia sobie stosowanej przez dziewczęta w sytuacji konfliktu społecznego. Pozostałe monitorowane wskaźniki nie wykazały istotnych statystycznie zależności ze strategią agresji u dziewcząt. Z obliczeń wynika, że ważną rolę determinującą dla strategii agresywnego radzenia sobie przez dziewczęta odgrywiają: poczucie umiejscowienia kontroli w sytuacji sukcesów i w sytuacji porażek, postawa akceptacji-odrzućcia matki i postawa nadmiernie wymagająca matki. Wymienione predyktory wyjaśniają 16% wariacji w posługiwaniu się omawianą strategią przez dziewczęta, a opisywany model cechuje się dobrym dopasowaniem [$F(4,463) = 26,30; p < 0,001$]. Okazuje się, że badane dziewczęta tym częściej w sytuacji konfliktu społecznego stosują strategię agresji, im silniejsze przekonanie o zewnętrznym poczuciu umiejscowienia kontroli odrębnie dla sytuacji sukcesów i sytuacji porażek oraz wyższy poziom postawy matki nasyconej chłodem uczuciowym, dezaprobatą, wrogością, odtrąceniem córki i wyższy poziom postawy, w której matka traktuje córkę bezwzględnie, zgodnie ze sztywno przyjętym przez siebie modelem wychowania.

Sprawdzono też, jaki zespół zmiennych osobowościowych i rodzinnych ma wpływ na poziom strategii agresywnego radzenia sobie chłopców w sytuacji konfliktu społecznego. Trzy zmienne niezależne okazały się istotne w równaniu regresyjnym. Są nimi: poczucie umiejscowienia kontroli w sytuacji sukcesów, postawa akceptacji-odrzućcia matki i postawa niekonsekwentna matki. Omawiany model okazał się dobrze dopasowany do danych [$F(3,421) = 31,40; p < 0,001$] i tłumaczył 18% wariacji zmiennej zależnej. Standaryzowane współczynniki *beta* ujawniły, że na wzrost strategii agresji chłopców w kontekście sytuacji konfliktu społecznego wpływa silniejsze przekonanie o kontroli zewnętrznej odnoszącej się do sytuacji sukcesów, wyższy poziom postawy matki nasycony chłodem uczuciowym, dezaprobatą, wrogością, odtrąceniem syna i wyższy poziom postawy, w której stosunek matki do syna jest zmienny, zależny od chwilowego nastroju.

Podsumowując dokonaną analizę regresji, należy skonstatować, że przyjęte zmienne osobowościowe i rodzinne potwierdziły zasadność sformułowanej hipotezy.

DYSKUSJA

Istotnym czynnikiem determinującym wybór postępowania w konflikcie jest sposób jego postrzegania (Reykowski, 2002). Przeprowadzona analiza wyników ujawniła, że sytuacyjna ocena określająca konflikt w kategorii zagrożenie wiąże się ze strategią agresywnego radzenia sobie młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego. Należy sądzić, że sytuacyjna ocena konfliktu jako zagrożenie nasila strategię agresywnego radzenia sobie młodego człowieka w sytuacji konfliktu społecznego. Można przypuszczać, że młodzież, która znalazła się w sytuacji konfliktu społecznego, określająca ją jako zagrożenie, skorzysta ze strategii agresji, aby poradzić sobie w tej sytuacji (Ratajczak, 1996). Tendencja ta wydaje się zgodna z twierdzeniem Leonarda Berkowitza (1992), że agresja powstaje w człowieku w rezultacie postrzeganego zagrożenia czy na skutek przekonania, że jest się obiektem intencjonalnego, niewłaściwego traktowania i naruszenia poczucia własnej wartości.

Czynnikiem odpowiedzialnym za spostrzeganie sytuacji konfliktowej, a w konsekwencji za jej interpretację, jest poczucie umiejscowienia kontroli. W toku analizy wyników badań stwierdzono, że konfliktowe relacje z innymi pojawiające się w społecznie zorganizowanym systemie działalności młodego człowieka, to formy zachowania współwystępujące najczęściej z poczuciem zewnętrznej kontroli. Silniejsze przekonanie o wpływie innych na pozytywne i/lub negatywne skutki własnych działań (kontrola zewnętrzna) sprzyja nasileniu strategii agresywnego radzenia sobie młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego. Należy sądzić, że brak wiary w możliwość uzyskania pożądanego rezultatu własnych działań sprzyja ujawnieniu strategii agresywnego radzenia sobie młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego. Ponadto brak umiejętności brania odpowiedzialności za doświadczanie niepowodzeń, a wręcz przeciwnie, skłonność do obarczania otoczenia skutkami niepomyślnych dla podmiotu zdarzeń, dodatkowo mogą nasilać nieporozumienia. Świadczy to o tym, że młodzi ludzie sięgający po strategię agresywnego radzenia sobie w sytuacji konfliktu społecznego nie mają przekonania o możliwości uzyskania pożądanego rezultatu własnych działań, przypisują je raczej pomyślnym splotom wydarzeń lub przychylności innych ludzi oraz nie potrafią wziąć odpowiedzialności za porażki, których przyczynę widzą w czynnikach zewnętrznych, na które i tak nie mają wpływu, np. w złym losie lub złośliwości innych ludzi. Ponieważ najczęściej mają przekonanie o niemożliwości wpływu na zmianę sytuacji konfliktu społecznego, więc nie koncentrują się na źródle problemu, ale na sobie, nastawiając się na obronę zagrożonego „ja”. Powoduje to przyjmowanie strategii obrony w postaci agresywnego reagowania w sytuacji konfliktu społecznego i wzmacnianie jej przez rutynowe stosowanie w tej sytuacji (Rostowska, 2001; Borecka-Biernat, 2006; Deming, Lochman, 2008; Breet, Mayburgh, Poggenpoel, 2010).

Agresywna strategia radzenia sobie młodego człowieka w sytuacji konfliktu społecznego ma swoje źródło w jego środowisku rodzinnym. Zdobyte w rodzinie doświadczenia społeczne są jedne z istotnych przyczyn powstawania i rozwoju strategii agresywnego radzenia sobie adolescenta w sytuacji konfliktu społecznego. Na doświadczenia te składają się m.in. postawy rodziców względem dorastającego dziecka. Analiza wyników badań ujawniła rolę odrzucającej postawy macierzyńskiej w kształtowaniu strategii agresywnego radzenia sobie w sytuacji konfliktu społecznego u dziewcząt i chłopców w okresie dorastania. Relacje córek i synów z matkami świadczą o tym, że jest ona spostrzegana jako osoba emocjonalnie chłodna, wrogo ustosunkowana, deprywująca ich potrzeby emocjonalne, unikająca kontaktu z nimi, nie dostrzegająca

ich problemów i nie interesująca się ich poczynaniami. Próby emocjonalnego zbliżenia się dorastającego dziecka do matki są przez nią traktowane negatywnie. Nie odczuwa przyjemności, ciepła i satysfakcji z obcowaniu z matką.

Trudno nie zauważyć, że nasilenie strategii agresji nastolatka w sytuacji konfliktu społecznego pozostaje w prostym związku ze stopniem frustracji jego potrzeb emocjonalnych (miłości i uznania, współdziałania i łączności z bliskimi osobami, bezpieczeństwa i pewności) (Brzozowski, 1988; Pufal-Struzik, 1997; Bishop, 2000; Wolińska, 2000; Płopa, 1983, 2007; Poraj, 2002; Bares i in., 2011; Batool, 2013; Wałęcka-Matyja, 2013; Liberska, Matuszewska, Freudenreich, 2013). Z tego wynika, że odrzucenie emocjonalne przez matkę wywołuje u dorastającego dziecka stan niepokoju połączonego z wrogością, zredukowanego przez agresję. Wydaje się więc, że młodzież niedoświadczająca w swoim rozwoju ontogenetycznym otwartych i ciepłych relacji z matką nie potrafi funkcjonować racjonalnie w relacjach interpersonalnych, zwłaszcza w sytuacji konfliktu społecznego. Ma ona negatywne wyobrażenie o środowisku społecznym. Odbiera je jako zagrażające i wrogie. Sposoby redukcji wrogości przejawia w ławności wchodzenia w konflikty i w skłonności do zachowań agresywnych.

Badania wykazały, że matki dziewcząt wykorzystujących w działaniu strategię agresji w ich percepcji uważają się za autorytet we wszystkich sprawach dotyczących dorastającej córki. Daje się zauważyć u nich dominację, chęć kierowania i podporządkowania życia córki własnym wzorcom i wymaganiom, nieliczeniem się z jej zdaniem. Nie starają się zrozumieć, co ich dorastająca córka myśli i odczuwa. Wprowadzają ściśle zarządzenia i żąda bezwzględności ich przestrzegania. Matki cechuje więc dominacja, despotyzm i nieliczenie się ze zdaniem córki. Zgodnie ze sztywno przyjętym przez siebie modelem wychowania, surowo egzekwują wykonanie swoich poleceń i nie tolerują krytyki, sprzeciwu. Perfekcjonistycznie podchodzą do oceny wykonywanych przez nastolatkę obowiązków i zadań, nie licząc się z jej możliwościami. Akceptują tylko te poczynania córki, które są zgodne z jej poglądami i oczekiwaniami.

Taka postawa matki koliduje z potrzebami dorastającej córki, a w szczególności z potrzebą autonomii, samodzielności i współdecydowania. A oprócz tego pojawia się konflikt między potrzebą samodzielności (osiąganą bądź osiągniętą dojrzałością płciową i wzrostem możliwości intelektualnych) nastolatki a ograniczeniami narzucanymi przez matkę. Ciągła krytyka doprowadza dorastającą dziewczynę do sprzeciwu i negocjowania autorytetu matki. Ponadto wszelkie kary stosowane przez matkę są traktowane jako przejaw agresji wobec córki, stającą się pewnego rodzaju wzorcem zachowania, który u niej się utrwała w postaci nawyku agresywnego reagowania na inne osoby, przedmioty z jego środowiska czy sytuacje konfliktowe (Ranchburg, 1993; Pufal-Struzik, 1997; Ratzke i in., 1997; Wolińska, 2000; Łukaszewicz, 2002; Poraj, 2002; Guskowska, 2004; Liberska, Matuszewska, Freudenreich, 2013).

W toku analizy stwierdzono, że stosunek matki do syna w percepcji chłopców wykorzystujących w sytuacji konfliktu strategię agresji jest zmienny. Zależy on od chwilowego nastroju, samopoczucia i spraw osobistych, niekoniecznie związanych z życiem rodzinnym (postawa niekonsekwentna). Jak widać, brak konsekwencji występuje u matki, której wymagania nie mają charakteru obiektywnego, lecz są oparte na przesłankach subiektywnych, m.in. na dobrym lub złym humorze. „Wewnętrzny” stan emocjonalny matka przenosi na relację z synem. Nadmierny dystans uczuciowy, niechęć, wrogość matki, ignorowanie spraw syna, krzykliwość, deklarowanie ograniczeń i kar przeplatają się z nawiązaniem kontaktu emocjonalnego, postawą akceptującą, angażującą się w jego sprawy. Warto zwrócić uwagę na zaznaczający się z jednej strony dystans uczuciowy,

z drugiej zaś koncentrację uczuciową matki wobec syna. Świadczy to o niezrównoważonym podejściu emocjonalnym matki w stosunku do dorastającego dziecka. Takie postępowanie matki nie sprzyja rozwojowi mechanizmów kontroli emocjonalnej u chłopca, przez co może on spontanicznie wyrażać swoje emocje i pragnienia. Doświadczenie niestabilności emocjonalnej (koncentracja i dystans uczuciowy) w relacji z matką stanowi silny czynnik frustrujący, który sprawia, że chłopiec w sytuacji konfliktu społecznego może ujawniać podwyższony poziom wrogości i agresji (por. Płopa, 1983; Kobak, Scery, 1988; Obuchowska, 2001; Liberska, Matuszewska, Freudenreich, 2013).

Uogólniając uzyskane wyniki, można stwierdzić, że poznawcze ustosunkowanie młodego człowieka do sytuacji konfliktu społecznego może mieć wpływ na wybór strategii radczej. Przekonanie dorastającego o wpływie innych na pozytywne i negatywne skutki zdarzeń w sytuacji konfliktu społecznego stwarza większe możliwości do agresywnego zmagania się z tą sytuacją. Nastolatek, sięgając po strategię agresywnego radzenia sobie w sytuacji konfliktu społecznego, nie ma przekonania o możliwości uzyskania pożądanych rezultatów własnych działań. Przypisuje je raczej pomyślnym splotom wydarzeń lub przychylności innych ludzi oraz nie potrafi wziąć odpowiedzialności za porażki, których przyczynę widzi w innych czynnikach zewnętrznych, na które i tak nie ma wpływu, np. złym losie lub złośliwości innych ludzi. Ale nie tylko. Gdy sytuacja konfliktu społecznego jest spostrzegana w kategoriach zagrożenia, młody człowiek częściej stosuje strategię agresji. Należy więc przypuszczać, że adolescent oceniający sytuację konfliktu społecznego w kategoriach zagrożenia i mający przeświadczenie o braku możliwości oddziaływania na to, co się dzieje w tej sytuacji, będzie korzystał z agresywnych środków zaradczych, które uwolnią go, choć na krótki czas, od przykrego napięcia emocjonalnego, a nie są ukierunkowane na rozwiązanie i przezwyciężenie trudności. Nie sposób nie zauważyć, że agresywny nawyk reagowania nastolatka na negatywne emocje, powstające w sytuacji konfliktu społecznego, kształtuje niewłaściwe postawy wychowawcze rodzica w stosunku do dorastającego dziecka. Uczuciowy dystans, brak zrównoważonej więzi emocjonalnej, wysoko ustawiona poprzeczka wymagań i surowe kary są determinantami, które wydają się kreować jednostkę radzącą sobie w sposób agresywny z sytuacją konfliktu społecznego. Z tego wynika, że dorastające dziecko niedoświadczające w swoim środowisku wychowawczym akceptacji i otwartości na jego sprawy nie radzi sobie w sposób racjonalny z sytuacjami konfliktowymi.

Na zakończenie rozważań trudno nie zauważyć, że dobrane zmienne osobowościowe i rodzinne nie są silnymi predyktorami strategii agresywnego radzenia sobie młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego, co oznacza, że może istnieć wiele innych zmiennych współdeterminujących poziom strategii agresywnego radzenia sobie młodzieży w analizowanym kontekście.

BIBLIOGRAFIA

- Bares, C., Delva, J., Grogan-Kaylor, A., Andrade, F. (2011). Personality and parenting processes associated with problem behaviours: A study of adolescents in Santiago, Chile. *Social Work Research*, 35(4), 227–240.
- Batool, S. (2013). Lack of Adequate Parenting: A Potential Risk Factor for Aggression among Adolescents. *Pakistan Journal of Psychological Research*, 28(2), 217–238.
- Bedyńska, S., Książek, M. (2012). *Praktyczny przewodnik wykorzystania modeli regresji oraz równań strukturalnych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno.

- Berkowitz, L. (1992). O powstawaniu i regulowaniu gniewu i agresji. *Nowiny Psychologiczne*, 1–2, 87–105.
- Bishop, G. (2000). *Psychologia zdrowia*. Wrocław: Astrom.
- Borecka-Biernat, D. (2006). *Strategie radzenia sobie młodzieży w trudnych sytuacjach społecznych. Psychospołeczne uwarunkowania*. Wrocław: Wydawnictwo UW.
- Borecka-Biernat, D. (2012). Kwestionariusz strategii radzenia sobie młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego. *Psychologia Wychowawcza*, 1–2, 86–118.
- Breet, L., Mayburgh, C., Poggenpoel, M. (2010). The relationship between the perception of own locus of control and aggression of adolescent boys. *South African Journal of Education*, 30, 511–526.
- Brzozowski, P. (1988). Postawy wychowawcze rodziców a agresywność dzieci. W: K. Pospiszyl (red.), *Z badań nad postawami rodzicielskimi* (s. 132–157). Lublin: UMCS.
- Chandler, L. (1986). *The Stress Response Scale for Children: A Manual*. Pittsburgh: University Press.
- Czerwińska-Jasiewicz, M. (2003). Społeczno-kulturowe podejście do dorastania. W: A. Jurkowski (red.), *Z zagadnień współczesnej psychologii wychowawczej* (s. 208–226). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Deming, A., Lochman, J. (2008). The relation of locus of control, anger and impulsivity to boys' aggressive behavior. *Behavioral Disorders*, 33(2), 108–119.
- Domńska-Werbel, D. (2014). *Psychologiczne uwarunkowania strategii radzenia sobie młodzieży gimnazjalnej w trudnych sytuacjach społecznych*. Legnica: WPWSZ.
- Dowhań, A., Sadowska, M. (1986). Sposoby zachowania się w sytuacjach konfliktowych. *Organizacja i Kierowanie*, 3(85), 45–53.
- Drwal, R. (1978). Poczucie kontroli jako wymiar osobowości – podstawy teoretyczne, techniki badawcze i wyniki badań. *Materiały do Nauczania Psychologii*, t. 3, 307–345.
- Frączek, A. (2003). Wszystko o twojej agresji. *Charaktery*, 7, 28–30.
- Gacek, M. (2000). Niektóre osobowościowe determinanty odporności młodzieży akademickiej na stres psychologiczny – doniesienie z badań. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, Vol. LV, Suppl. VII, No. 10, sectio D, 43–46.
- Guszkowska, M. (2003). *Przebieg transakcji stresowej u młodzieży i czynniki go modelujące*. Warszawa: Wydawnictwo AWF.
- Guszkowska, M. (2004). *Aktywność ruchowa a przebieg transakcji stresowej u młodzieży*. Warszawa: Wydawnictwo AWF.
- Guszkowska, M., Gorący, A., Rychta-Siedlecka, J. (2001). Ważne zdarzenia życiowe i codzienne kłopoty jako źródło stresu w percepcji młodzieży. *Edukacja Otwarta*, 4, 155–164.
- Harwas-Napierała, B., Trempała, J. (2000). *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2. Warszawa: WN PWN.
- Heszen-Niejodek, I. (2000). Teoria stresu psychologicznego i radzenia sobie. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (t. 3, s. 465–493). Gdańsk: GWP.
- Jackson, S., Bistra, J., Oostr, L., Bosma, H. (1998). Adolescent's Perceptions of Communication with Parents Relative to Specific Aspects of Relationships with parents and personal development. *Journal of Adolescence*, 21, 305–322.
- Januszewska, E. (2001). Style reagowania na stres w kontekście postaw rodzicielskich. Badania młodzieży w okresie adolescencji. W: D. Kornas-Biela (red.), *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości* (s. 311–344). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Jaworski, R. (2000). Konflikt pokoleń w okresie adolescencji. Psychologiczne aspekty radzenia sobie ze stresem. W: R. Jaworski, A. Wielgus, J. Łukjanuk (red.), *Problemy człowieka w świecie psychologii* (s. 27–54). Płock: NOVUM.
- Kobak, R., Sceery, A. (1988). Attachment in late adolescence: working models, affect regulation, and representations of self and others. *Child Development*, 59, 135–146.
- Kowalski, K.C., Crocker, P.R.E., Hoar, S.D., Niefer, C.B. (2005). Adolescents' control beliefs and coping with stress in sport. *International Journal of Sport Psychology*, 36(4), 257–272.

- Krasowicz, G., Kurzyp-Wojnarska, A. (1990). *Kwestionariusz do badania poczucia kontroli (KBPK). Podręcznik*. Warszawa: Laboratorium Technik Diagnostycznych im. B. Zawadzkiego.
- Krause, N., Stryker, S. (1984). Stress and well-being: the buffering role of locus of control beliefs. *Social Science and Medicine*, 18, 783–790.
- Kulas, H. (1986). *Samoocena młodzieży*. Warszawa: WSiP.
- Kurtek, P. (2005). Regulacyjna rola poczucia kontroli w radzeniu sobie młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną lekkiego stopnia w sytuacjach trudnych. *Przegląd Psychologiczny*, 3, 277–294.
- Liberska, H., Matuszewska, M., Freudenreich, D. (2013). Percepcja postaw rodzicielskich matek i ojców a zachowanie agresywne dorastających córek i synów. W: D. Borecka-Biernat (red.), *Zachowanie agresywne dzieci i młodzieży. Uwarunkowania oraz możliwości ich przewyższania* (s. 78–98). Warszawa: Difin.
- Łukaszewicz, M. (2002). Wpływ postaw rodzicielskich na poziom agresywności młodzieży. *Wychowanie na co dzień*, 7–8, 14–16.
- Miłkowska, G. (2012). Agresja w okresie dorastania-charakterystyka, przejawy, przestawdziałanie. W: Z. Izdebski (red.), *Zagrożenia okresu dorastania* (s. 91–110). Zielona Góra: Wydawnictwo UZ.
- Obuchowska, I. (2001). Agresja dzieci w perspektywie rozwojowej. W: M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne* (s. 45–59). Warszawa–Poznań: Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej.
- Olubiński, A. (1992). *Konflikty rodzice-dzieci. Dramat czy szansa*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Płopa, M. (1983). Funkcjonowanie społeczno-emocjonalne młodzieży a percepcja postaw matek i ojców. *Psychologia Wychowawcza*, 2, 129–142.
- Płopa, M. (2007). *Psychologia rodziny: teoria i badania*. Kraków: Impuls.
- Polak, K. (2010). Uczeń w sytuacji konfliktów szkolnych. W: D. Borecka-Biernat (red.), *Sytuacje konfliktowe w środowisku rodzinnym, szkolnym i rówieśniczym* (s. 23–40). Warszawa: Difin.
- Poraj, G. (2002). *Agresja w szkole. Przyczyny, profilaktyka, interwencje*. Łódź: Oficyna Wydawnicza „Edukator”.
- Pufal-Struzik, I. (1997). Niektóre cechy osobowości młodzieży agresywnej. *Psychologia Wychowawcza*, 2, 151–156.
- Ranschburg, J. (1993). *Lęk, gniew, agresja*. Warszawa: WSiP.
- Ratajczak, Z. (1996). Stres – radzenie sobie – koszty *psychologiczne*. W: I. Heszen-Niejodek, Z. Ratajczak (red.), *Człowiek w sytuacji stresu. Problemy teoretyczne i metodologiczne* (s. 65–87). Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Ratzke, K., Sanders, M., Diepold, B., Kranich, S., Cierpka, M. (1997). Uber Aggression und Gewalt bei Kinder in untrschiedlichen Konteten. *Prais, Kinderpsychologie, Kinderpsychiatrie*, 46, 153–168.
- Reykowski, J. (2002). Psychological meaning of democracy and resolving the social coordination problems. *Polish Psychological Bulletin*, 4, 19–30.
- Rostowska, T. (2001). *Konflikt międzypokoleniowy w rodzinie. Analiza psychologiczna*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Różańska-Kowal, J. (2004). Szkoła jako główne źródło stresu młodzieży w wieku dorastania. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 3, 203–214.
- Scherer, R., Coleman, J., Drumheller, P., Owen, C. (1994). *Assessment of cognitive appraisal and coping linkages using two forms of canonical correlation*. Dayton: Wright State University.
- Trylińska-Tekielska, E. (2005). *Konflikty w systemie rodzinnym: dorastająca młodzież i osoby dla niej znaczące*. Warszawa: ERDA.
- Tyszkowa, M. (1978). Sytuacyjno-poznawcza koncepcja odporności psychicznej. *Przegląd Psychologiczny*, 1, 3–15.
- Tyszkowa, M. (1986). *Zachowanie się dzieci w sytuacjach trudnych*. Warszawa: PWN.
- Wałęcka-Matyja, K. (2013). Zachowania agresywne adolescentów jako efekt stylu wychowania w rodzinie pochodzenia. W: D. Borecka-Biernat (red.), *Zachowania agresywne dzieci i młodzieży*.

- Uwarunkowania oraz możliwości ich przezwyciężania* (s. 99–123). Warszawa: Difin.
- Włodarczyk, D. (1999). Rola i miejsce oceny poznawczej w radzeniu sobie ze stresem. *Nowiny Psychologiczne*, 4, 57–73.
- Włodarczyk, D., Wrześniewski, K. (2010). Kwestionariusz Oceny Stresu (KOS). *Przegląd Psychologiczny*, 4, 479–496.
- Włodarczyk, D., Wrześniewski, K. (2005). Ocena stresu w kategoriach wyzwania u chorych po zawale serca-próba syntezy na podstawie danych empirycznych. *Przegląd Psychologiczny*, 48, 339–358.
- Wolińska, J. (2000). *Agresywność młodzieży. Problem indywidualny i społeczny*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Woźniak-Krakowian, A., Wieczorek, G. (2009). Przemoc w szkole jako zjawisko społeczne. W: A. Woźniak-Krakowian, E. Napora, I. Gomółka-Walaszek (red.), *Problemy marginalizacji dzieci i młodzieży* (s. 115–150). Częstochowa: Wydawnictwo AJD.
- Wrześniewski, K. (1996). Style a strategie radzenia sobie ze stresem. Problemy pomiaru. W: I. Heszen-Niejodek, Z. Ratajczak (red.), *Człowiek w sytuacji stresu. Problemy teoretyczne i metodologiczne* (s. 44–64). Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Zajączkowski, K. (1992). Poczucie kontroli zachowania a skłonności agresywne nieletnich przestępców. *Roczniki Pedagogiki Specjalnej*, 3, 146–155.

DETERMINANTS OF AGGRESSIVE COPING STRATEGIES IN ADOLESCENTS IN SITUATIONS OF SOCIAL CONFLICT

Abstract: The purpose of the study was to find personality and family predictors of aggressive coping strategies in adolescents in situations of social conflict. The tools applied in the study were the following: Questionnaire by D. Borecka-Biernat (KSMK) to study strategies for coping with a social conflict situation by adolescents, Questionnaire to Study a Sense of Control (KBPK) by G. Krasowicz and A. Kurzyp-Wojnarska, Stress Evaluation Questionnaire (KOS) by D. Włodarczyk and K. Wrześniewski, and Parental Attitudes Scale (SPR) by M. Plopa. The empirical research was carried out in junior high schools. It comprised 893 adolescent (468 girls and 425 boys) aged 13–15. In the light of the research it was found that

strong belief in the influence of others on positive and negative effects of events and the evaluation of the conflict as a threat are coincident with an aggression strategy of coping with a social conflict situation by adolescents. Moreover, the analysis of the research results shows that the adolescents' aggressive way of reacting to the emotional tension, which is generated by a social conflict situation, causes an inadequate educational attitude that is characterised by the emotional distance of a parent towards an adolescent child.

Keywords: junior high school youth, locus of control, cognitive evaluation, parental attitudes, aggressive coping strategy, social conflict situation.